

ФЕНОМЕН ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗАРУБІЖНИХ НАУКОВИХ СТУДІЯХ

PHENOMENON OF RESPONSIBILITY IN FOREIGN SCIENTIFIC STUDIES

У статті розглянуто проблему відповідальності як багатоаспектного психологічного феномену, який активно вивчається науковцями, що визначає різноманітність розуміння його змісту. Метою статті є аналіз провідних теорій відповідальності у зарубіжних психологічних дослідженнях. Констатовано, що відповідальність є однією із сутнісних властивостей особистості, яка не тільки проявляється у конкретній діяльності, відноснах різного рівня, але й виступає внутрішньою умовою організації життя і діяльності людини, істотно впливає на особливості становлення особистості в цілому; а також сприяє ефективному перебігу процесів саморозвитку і життєздійснення особистості. Розглянуто особливості розуміння сутності відповідальності у психоаналізі та неофрейдизмі (З. Фрейд, К. Хорні, Г. Салліван, Е. Фромм). Розкрито специфіку операціоналізації поняття "відповідальність" у когнітивних теоріях (Ж. Піаже, Л. Колберга, К. Хелкама), в яких формування відповідальності особистості нерозривно пов'язане з інтелектуальним і моральним розвитком, а відповідальність виступає регулятором моральної поведінки людини. Пріоритетно увагу аналізу проблеми відповідальності у теорії соціального навчання (А. Бандура, Дж. Роттер), у межах якої відповідальність розглядається як регулятор поведінки. Окреслено ракурси розуміння відповідальності у гуманістичній та екзистенційній психології (А. Маслоу, К. Роджерс, Р. Мей, В. Франкл, І. Ялом), котрі розглядають феномен відповідальності не тільки як критерій визначення норми, але й як один з основних інструментів психотерапії. Розкрито погляди сучасних зарубіжних дослідників щодо концептуалізації поняття "відповідальність", зокрема, у контексті професійної поведінки. Проведений теоретичний аналіз проблематики відповідальності дозволяє зазначити, що розгляд цього феномена здійснюється в усіх сучасних напрямках психології, проте, розуміння цього поняття помітно різниться в залежності від контексту розгляду і предмету дослідження. Вивчення відповідальності у контексті певної життєвої ситуації людини, а саме, як конкретного психологічного феномена в ситуації вибору, є необхідним не тільки для вирішення суто наукових і методологічних завдань, а й для вирішення конкретних кейсів в практичній і прикладній психології.

Ключові слова: відповідальність, гуманістична психологія, екзистенційна психологія, когнітивні теорії, теорія соціального навчання, неофрейдизм, психоаналіз, професійна поведінка.

The article deals with the problem of responsibility as a multidimensional psychological phenomenon that is actively studied by scientists, which determines the diversity of understanding of its content. The purpose of the article is to analyze the leading theories of responsibility in foreign psychological research. It is stated that responsibility is one of the essential traits of a person, not only manifests itself in specific activities, relationships of different levels, but also acts as an internal condition for organizing a person's life and activities, significantly affects the characteristics of the formation of an individual as a whole; and also contributes to the effective flow of processes of self-development and life of the individual. The features of understanding the essence of responsibility in psychoanalysis and neo-Freudianism are considered (Z. Freud, K. Horney, G. Sullivan, E. Fromm). The specificity of the operationalization of the concept of "responsibility" in cognitive theories (J. Piaget, L. Kohlberg, K. Helkam), in which the formation of a person's responsibility is inextricably linked with intellectual and moral development, and responsibility acts as a regulator of human moral behavior, is revealed. Attention is paid to the analysis of the problem of responsibility in the theory of social learning (Bandura, J. Rotter), in which responsibility is considered as a regulator of behavior. The angles of understanding responsibility in humanistic and existential psychology are defined (A. Maslow, K. Rogers, R. May, V. Frankl, I. Yalom), who consider the phenomenon of responsibility not only as a criterion for determining the norm, but also as one of the main tools of psychotherapy ... The views of modern foreign researchers on the conceptualization of the concept of "responsibility", in particular, in the context of professional behaviour. The conducted theoretical analysis of the problem of responsibility allows us to note that the consideration of this phenomenon is carried out in all modern directions of psychology, however, the understanding of this concept differs markedly depending on the context of consideration and the subject of research. The study of responsibility in the context of a certain life situation of a person, namely, as a specific psychological phenomenon in a situation of choice, is necessary not only for solving purely scientific and methodological problems, but also for solving specific cases in practical and applied psychology.

Key words: responsibility, humanistic psychology, existential psychology, cognitive theories, social learning theory, neo-Freudianism, psychoanalysis, professional behaviour.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.13-1.30>

Соколов О.А.

старший викладач кафедри тактичної та спеціальної фізичної підготовки Харківський національний університет внутрішніх справ
ORCID 0000-0002-9738-5378

Постановка проблеми. Феномен відповідальності особистості є багатоаспектним і, відповідно, він досліджувався вченими різних

країн і різних напрямків: філософами, психологами, соціологами, педагогами, юристами. Відповідальність – це категорія, яка стосу-

ється різних сторін життя людини, і, відповідно до цього, прийнято виділяти різні її види: моральну, професійну, кримінальну, особисту, внутрішню тощо. Незважаючи на те, що термін «відповідальність» використовується в безлічі контекстів і іноді вважається «ключовим поняттям соціального життя» (Hamilton, 1978, p. 326) [31], він залишається певною мірою неясним (Del Schalock, 1998; Fischman et al., 2006) [27, 28]. В історії західної психології відповідальність як психологічне поняття вперше ґрунтовно почало досліджуватися в рамках гуманістичної та когнітивної психології. У гуманістичній парадигмі відповідальність нерозривно пов'язана зі свободою вибору (В. Франкл, І. Ялом) [13; 19] і розглядається як вияв самостійності у реальних вчинках (А. Маслоу, К. Роджерс) [6; 11]; як відповідь людини на звернене до неї прохання (Е. Фромм) [15; 16]. Важливими щодо психологічного осмислення відповідальності є підходи когнітивної психології, де відповідальність досить тісно пов'язана з такою психологічною характеристикою особистості, як самоконтроль та моральна самосвідомість (В. Weiner) [42].

Безліч точок зору, з яких зазвичай вивчається відповідальність, вказує на мінливу природу самої концепції (Lauer mann & Karabenick, 2011) [34], причому точки зору варіюються від концептуалізації відповідальності як стабільної схильності людини (Bierhoff, 2000) [24] до взаємозв'язку між особистісними почуттями відповідальності і локусом контролю (Guskey, 1982; Rose & Medway, 1981) [30; 40].

Через таке розмаїття теоретичних поглядів на відповідальність в науковій літературі часто концептуалізується як багатозв'язна структура, що складається, принаймні, з трьох компонентів, які в кожному окремому контексті задіяні по-різному: хтось несе відповідальність за щось під наглядом або засудженням певного виду санкцій (Auhagen & Bierhoff, 2001; Bayertz, 1995; Grotl schen, 2008; Hffe, 2008) [20; 22; 29; 32]. Ці інстанції можуть приймати різні форми, від суду до внутрішньої совісті.

Мета нашої роботи проаналізувати провідні теорії відповідальності у зарубіжних психологічних дослідженнях.

Виклад основного матеріалу. «Відповідальність» походить від латинського *respondere* (відповідати). Відповідальність – «*verantwortlichkeit*» (нім.), «*Responsibilite*» (франц.), «*Responsibility*» (англ.) мають однакові значення – «тримати відповідь», «бути вимушеним до відповіді».

Англійський історик Арнольд Джозеф Тойнбі ввів в науку поняття «виклику», кажучи про те, що світ регулярно кидає людині виклик як якесь завдання, що вимагає обов'язкового вирішення і відповіді. У подібному контексті, початкове значення слова «відповідальність»

виглядає цілком логічно, як право, здатність і прагнення дати відповідь світу на кинутий виклик [7].

У наукових роботах термін «відповідальність» за всю історію свого існування мав безліч визначень і смислів.

Однією з найбільш опрацьованих конструкцій відповідальності є шостикомпонентна модель Ленка (Lenk, 1992; Lenk & Maring, 1993) [35; 36; 37], в якій ставиться питання: кому (суб'єкту відповідальності) приписується відповідальність, за що (об'єкт відповідальності), у відношенні кого (адресат), ким (керуюча інстанція) по відношенню до яких (нормативних) критеріїв і в якій сфері (відповідальності чи дії)?

Ця конструкція відповідальності була підхоплена Лауерман і Карабеніком (2011) [34], що вивчали компоненти та теоретичний статус відповідальності, щоб виявити складність її різних значень. Одним з основних аспектів їх роботи стала відмінність відповідальності і підзвітності, причому остання виявилася явним формальним розподілом завдань. Відповідальність була визначена як «почуття внутрішнього обов'язку і прихильності досягненню або запобіганню певних результатів» [34, p.135]. Це визначення включає дві точки зору щодо відповідальності: ретроспективна (що щось повинно було трапитися), яка часто пов'язана з питаннями провини (Weiner, 1995) [42], і перспективна точка зору (що щось має статися), що визначає зобов'язання суб'єкта перед певними людьми, речами або станами (Вернер, 2006) [43].

Ці передбачувані обов'язки можуть виникати двома різними способами. Незважаючи на те, що деякі дослідники вважають, що почуття відповідальності є результатом тільки особистої схильності (Bierhoff, 1995, 2000) [24; 25] або соціальної атрибуції (Bayertz, 1995) [22], зазвичай передбачається, що відповідальність може бути результатом атрибуції з боку інших людей або власної особистості, результатом почуття обов'язку (Auhagen, 2001; Bacon, 1991; Kammerl, 2008) [20; 21; 33]. Ці дві точки зору дуже часто перетинаються (Fischman et al., 2006). Широке обговорення професійної поведінки та етики показує відсутність традиційних засобів визначення відповідальності фахівців, котрі часто стикаються тільки з широким описом області діяльності, і на них покладається головна відповідальність за визначення своїх конкретних завдань і того, за що вони відчують себе відповідальними (Werner, 2006) [43]. Ґрунтуючись на теорії самовизначення, це можна вважати позитивним, оскільки можна припустити, що внутрішнє відчуття відповідальності викликає більш позитивні мотиваційні реакції, оскільки ця людина сприймає можливість самовизна-

чення, що збільшує залученість (Berkowitz & Daniels, 1963; Ryan & Deci, 2000) [23; 41] і задоволеність роботою (M Iler, 2009) [39], тоді як людей, на яких покладається відповідальність тільки з зовнішніх інстанцій, потрібно буде контролювати на предмет відповідності (Lauer mann & Karabenick, 2011) [34].

Однак передбачається, що прийняття на себе великої відповідальності у відповідь на спільні або неіснуючі керівні принципи дій може викликати вигоряння (Fischman et al., 2006) [28].

В. М'ясищев розглядав відповідальність як стійку систему ставлень особистості до різних сторін дійсності, що виявляється в типових для особистості способах прояву цих ставлень в її повсякденній поведінці [9, с. 17]. Відповідальність визначається Б. Ананьевим як система властивостей особистості, її суб'єктивних ставлень до інших людей, самої себе, які постійно реалізуються в суспільній поведінці, та які закріплені в способі життя [1, с. 135].

Аналізуючи психологічну літературу, можна помітити, що термін «Відповідальність», хоча і затребуваний, часто несе безліч різних, іноді суперечливих визначень. Незважаючи на багаторічні дослідження, феномена відповідальності єдиного визначення поняття в психологічній літературі не наведено. На сьогоднішній день поняття відповідальності в науковій літературі найчастіше використовується для позначення підзвітності (Accountability) або осудності (immutability), також, дане поняття використовують для позначення юридичної відповідальності, тобто караності (Punishability). Подібне розуміння відповідальності істотно збіднює пояснювальні можливості науки, а також призводить до певних деформацій в сфері соціальних взаємодій. Сам же феномен відповідальності включає в себе набагато більше значень, таких як, необхідність відповіді (liability), Здатність відповідати (answerability), доцільність (reasonability), точність (precision), надійність, залежність (dependability), авторство, джерело (authorship) і ін.

Чисельні дослідження зарубіжних науковців зазначають, що відповідальність є однією із сутнісних властивостей особистості, яка не тільки проявляється у конкретній діяльності, відносинах різного рівня, але й виступає внутрішньою умовою організації життя і діяльності людини, істотно впливає на особливості становлення особистості в цілому; а також сприяє ефективному перебігу процесів саморозвитку і життєздійснення особистості.

Однією з найважливіших особистісних передумов відповідальності є установка суб'єкта на те, що він буде відповідальною особою ще до початку здійснення діяльності, свого роду готовність до відповідально-

сті, прагнення взяти її на себе. Як констатує Л. Дементій, такого роду готовність є досить стійкою особистісною особливістю, яка, як правило, проявляється у всіх життєвих ситуаціях і характеризує суб'єкта з точки зору того, чого чи кому спочатку приписується відповідальність в певних умовах [4].

Проблематика відповідальності фігурує в більшості психологічних шкіл і напрямків, з часів зародження психології як науки. Це цілком зрозуміло, тому що визначення відповідальності дозволяє відповісти на досить складний психологічний питання про свободу і детермінованість людини. І якщо представники гуманістичного та екзистенційного підходів сходяться на тому, що прийняття відповідальності забезпечує свободу людини, то представники психодинамічного напрямку пояснюють відповідальність як наслідок соціального тиску і страхів.

З. Фрейд, описуючи життя древніх людей і примітивних спільнот, дотримується перш за все карального змісту поняття відповідальності, надаючи йому значення якоїсь ноші, яку суспільство покладає на людину для управління її поведінкою за допомогою механізмів санкціонування [14]. Далі, говорячи вже про сучасне суспільство в своїй статті «Психологія мас і аналіз людського «Я»» Фрейд зазначає, що людина, яка знаходиться в натовпі (в масі), втрачає відповідальність, тому що вона діє в злитті і за правилами групи. Відповідальність також є стримуючим соціальним фактором [14].

У міру розвитку психоаналізу змістове наповнення також змінювалося. Неофрейдист Гаррі Салліван в своїй інтерперсональній теорії в психіатрії вже розглядає відповідальність не як соціальний страх, а й як певну перспективу, яку можна свідомо обрати або відмовитися, кажучи: «З прийняттям відповідальності, яка раніше лежала на батьку, юнак значною мірою скорочує власні перспективи подальшого навчання і кар'єри» [12].

Карен Хорні, яскрава представниця неофрейдизму однією з перших починає розглядати відповідальність як обов'язкову умову особистісного зростання. Відмова пацієнта приймати відповідальність за власне життя представляється як одна з головних причин стагнації і розвитку невроту «Ми бачили, як невротик покладає відповідальність на всіх і вся, крім себе, як він робиться відстороненим спостерігачем над собою, як майстерно він відокремлює себе від свого невроту». Роботи Хорні справили великий вплив не тільки на розвиток психоаналізу як практичного спрямування психології і психотерапії, але і на більшість нині існуючих психотерапевтичних шкіл [18].

Створюючи свою теорію психотерапії Перлз неодноразово вдавався до ідей Хорні і її послідовників [10].

Ще один яскравий представник неофрейдизму – Еріх Фромм, продовжуючи ідеї Карен Хорні, одним з перших починає пов'язувати відповідальність зі свободою. У своїй книзі «Втеча від свободи», Фромм висловлює ідею, що свобода дана людині від початку, однак, свобода тотожна ізоляції, тому породжує тривожність, безсилля. Згідно з основною ідеєю Фромма, людина починає існувати, коли звільняється від своїх інстинктів і отримує владу над своїми потягами. досягнення цієї свободи, на думку автора, можливо тільки через прийняття на себе відповідальності за своє життя. Крім того, Фромм розрізняє два види волі: «свобода від» і «свобода для», відповідно, для досягнення кожної з них, людині доводиться брати на себе відповідальність [15].

Положення, викладені у «Втечі від свободи», Фромм поклав в основу свого терапевтичного підходу. У книзі «Гуманістичний психоаналіз» Фромм розвиває свої ідеї, висловлюючи припущення про те, що свобода і відповідальність – є слідства самопізнання і здатності людини до передбачення. Людина спочатку відчуває свободу в собі, свободу обирати, будувати і здійснювати свої плани, людина радіє, усвідомлюючи свою незалежність, «але почуття відповідальності обмежує цю радість» [16]. Фромм пов'язує відповідальність не тільки із саморегуляцією, а й міжособистісними відносинами. Автор говорить про те, що нормальні відносини неможливі без прийняття на себе відповідальності за партнера, при цьому спочатку необхідно взяти на себе відповідальність за себе і за своє життя [16].

Ідеї Еріха Фромма знайшли відгук не тільки в психоаналітичному співтоваристві, але і в інших, навіть конкуруючих психотерапевтичних школах. Таке розуміння і трактування проблеми свободи і відповідальності було покладено в основу безлічі гуманістичних і екзистенційних психотерапевтичних напрямків. Цей факт обумовлений тим, що зазначена теорія має сильні пояснювальні і прогностичні здібності. Психологічні дослідження в когнітивній парадигмі також прагнули операціоналізації поняття відповідальності. Насамперед, відповідальність розглядається тут в аспекті морально-етичного розвитку людини.

Ж. Піаже у своїй теорії моральної відповідальності виділяє дві стадії розвитку відповідальності: об'єктивна і суб'єктивна. У своєму експерименті Піаже пропонував дітям різного віку оцінити типові розповіді з точки зору дотримання їх героями моральних норм. Було відзначено, що діти молодшого віку оцінюють вчинки героїв «об'єктивно», тобто з точки зору наслідків, що наступили в результаті цих вчинків. Діти більш старшого віку, формулюють свою оцінку спираючись на аналіз не тільки наслідків, а й мотивів [7].

Ідеї Піаже отримали подальший розвиток у роботах Л. Колберга. В своєму лонгитюдному дослідженні автор пропонував випробуванням в різного віку і соціального статусу вирішити певні морально-етичні дилеми, учасники отримували це завдання в школі, коледжі, університеті і на різних етапах професіогенеза. В результаті дослідження Колберг робить висновок про те, що із дорослішанням моральна система особистості стає все більш узгодженою, автор виділяє п'ять стадій морального розвитку особистості.

Колберг вважає, що досягнення людиною моральної зрілості можливо тільки після прийняття на себе моральної відповідальності. На стадії моральної зрілості на перший план виходять індивідуальні права, людське життя тут має виняткову цінність. Однак, моральне судження, хоча і є необхідним, але недостатнім для здійснення моральної дії, тому Колберг і його послідовники розробляють теорію багатоступінчастого переходу від моральних суджень до моральних дій. Автори виділяють два судження, які забезпечують рух людини від свідомості до дії. Перше судження – «деонтологічне», визначення об'єкта і дії, яка є щодо нього вірною. Друге направлено на прийняття на себе відповідальності за наслідки вчиненої дії [2].

Відповідальність в теорії Колберга є певним регулятором діяльності, несучи на собі не тільки каральну або регламентуючу, але і прогностичну і спонукальну функції.

Розвиваючи ідеї Колберга, К. Хелкама стверджує, що тільки на двох останніх стадіях морального розвитку особистості людина здатна брати на себе відповідальність. Цей феномен автор вважає одним з визначальних факторів морального розвитку особистості [17].

Таким чином, з точки зору когнітивної науки, формування відповідальності особистості нерозривно пов'язане з інтелектуальним і моральним розвитком, більш того, відповідальність є регулятором моральної поведінки людини, таким собі містком від свідомості до дії.

У теорії соціального навчання Альберта Бандури відповідальність розглядається як регулятор поведінки. Досягнення людини може бути результатом зовнішньої ситуації і причин, або результатом власних зусиль людини. Якщо людина усвідомлює свою відповідальність за невдачі, то вона проявляє велику готовність до саморегуляції. Регуляція поведінки здійснюється за допомогою санкцій – зовнішніх громадських, або внутрішніх персональних, які працюють через ситуативне включення і відключення внутрішнього контролю. Внутрішній контроль відключається в ситуації, коли відповідальність поділяється на велику кількість людей або переміщується з себе на будь-які

зовнішні обставини. Применшення і зняття з себе відповідальності, на думку А. Бандури, можливо, іншими способами: шляхом ігнорування або применшення наслідків поведінки і діяльності, а також за рахунок зарахування (привласнення \ покладання на) провини жертві наслідків поведінки [3].

Ще один автор теорії соціального навчання, Джуліан Роттер розробляє теорію локусу контролю та виділяє два його типи: екстернальний і інтернальний. При екстернальному локусу контролю людина пояснює свої дії зовнішніми причинами і факторами, в той час як при інтернальному локусу контролю людина приймає свою відповідальність за причинність того, що відбувається, також пояснюючи події і ситуацію своєю поведінкою [7]. Важливо відзначити, що ідеї Бандури про зовнішні і внутрішні санкції добре співвідносяться з теорією локусу контролю Дж. Роттера. Обидва дослідники відзначають віднесення людиною причинності своїх досягнень або до зовнішніх чинників, з перенесенням відповідальності, або до внутрішніх, але все-таки не ототожнюють локус контролю з відповідальністю

Варто згадати роботи Гордона Олпорта. Автора можна віднести до будь-якого з трьох напрямків, однак, його ідеї затребувані як когнитивістами, так і гуманістичними психологами. У своїй теорії особистості, Олпорт розглядає взяття на себе відповідальності як найважливіший фактор особистісного зростання. Олпорт розглядає відповідальність не тільки як рефлексивний феномен, але і як відповідальність за планування власного життя. Таким чином деяка частина такої важливої, з точки зору теорії Олпорта, «динамічної організації», поміщається під контроль «Я» [18].

Говорячи про проблематику відповідальності в зарубіжній психології не можна залишити без уваги представників гуманістичного і екзистенціального напрямку. Феномен відповідальності, як втім і свободи виходить на передній план не тільки як критерій визначення норми, а й як один з основних інструментів психотерапії. Пов'язано це з тим, що представники цього напрямку, в своїх дослідженнях, як правило, спираються на власний клінічний досвід. Засновник гуманістичної психології Абрахам Маслоу пов'язує відповідальність з практично усіма суспільними відносинами особистості, наприклад – любов'ю, дружбою або партнерством. Маслоу, посиляючись на Е. Фромма, стверджує, що через відповідальність (за іншого) відбувається ототожнення потреб між партнерами, партнери стають відповідальними не тільки за себе самого, але й за добробут іншого [6].

На думку Роджерса, терапевт повинен бути безоціночним і емпатичним, подібні

умови допомагають пацієнту усвідомити, що центр відповідальності за своє життя знаходиться в ньому самому, Людина сама має визначити зміст і цінність свого життєвого досвіду. Таким чином, людина сама починає відповідати за власні вчинки. Ситуація ускладнюється тим, що рух до свободи бути собою супроводжується величезною відповідальністю, тому клієнт рухається на цьому шляху вкрай обережно. Роджерс стверджує, що подолавши цей шлях в терапії, клієнт подолає його і у власному житті [11].

Роджерс також вважав, що відповідальність є одним з ознак психічного здоров'я, кажучи: «... здорова людина відкрита для переживання (тобто не захищається), приймає відповідальність за власну поведінку і оцінює переживання за допомогою своїх почуттів» [11].

Американський екзистенційно-гуманістичний психотерапевт Ролло Мей також розглядає відповідальність, як невід'ємну умову свободи. Розгляд цих феноменів окремо один від одного просто позбавлений сенсу. Мей визначає відповідальність як «форму свідомості, що рухає людину до самоздійснення, цілісності, зрілості». Автор, говорячи: «Відповідальність означає відповідь» підкреслює, що відповідальність, є перш за все діяння, якийсь процес, а не проста однойменна дія [38]. Автор підкреслює, що тривога (побічно – вина), є «суб'єктивне переживання нереалізованої відповідальності, тобто нереалізації в житті наших власних можливостей, в тому числі, можливостей у відносинах з іншими людьми і групами (наприклад, любові і дружби)» [8].

Віктор Франкл у своїй роботі «Людина в пошуках смисла» також приділяє проблемі відповідальності особливу увагу [13]. Говорячи про відповідальність, Франкл виділяє два основних аспекти відповідальності: 1) те, за що несуть відповідальність; 2) те, перед чим (ким) несуть відповідальність. Наприклад, за реалізацію особистісних смислів і особистих цінностей людина несе відповідальність сама, а відповідальна вона перед своєю совістю. Відповідальність у Франкла нерозривно пов'язана з волею. Д.О. Леонтьєв так наводить слова Віктора Франкла: «... по аналогії зі статуєю Свободи на східному узбережжі Сполучених Штатів він запропонував поставити статую Відповідальності де-небудь на західному узбережжі» [5]. Розуміння свободи у Франкла багато в чому співвідноситься з ідеями Фромма. Франкл також висловлює ідею про те, що свобода потрібна людині для індивідуального прийняття рішень, також, Франкл згадує про «свободу для», замість «свободи від». Людина, на думку Франкла, має усвідомлювати свою відповідальність за реалізацію

особистих смислів. Відповідальність безпосередньо взаємопов'язана з унікальністю людської особистості, чим більш унікальна особистість, тим більшою є відповідальність.

Продовжуючи ідеї своїх попередників-екзистенціалістів, Франкл звертає увагу на відхід від відповідальності в натовп, до масових цінностей і сенсів. З точки зору Франкла, сенс – є щось суб'єктивне, зміст не можна вигадати або створити, його можна тільки знайти. Автор виділяє три шляхи знаходження людиною сенсу: 1) творення; 2) отримання нового досвіду або зустріч з кимось на життєвому шляху; 3) знаходження сенсу в стражданні. Тим самим, автор підкреслює особисту відповідальність кожної людини у виборі свого шляху. Франкл говорить про те, що свобода і відповідальність – є те, що робить людину духовною. Відповідно, обмеження свободи і відповідальності – є замах на духовність людини [13].

Ірвін Ялом описує відповідальність, спираючись, перш за все на роботи екзистенціальних філософів, однак, врешті-решт, приходять до подібного з Фроммом, Франклом і Перлзом розуміння цього феномена. Автор, формулює відповідальність як «авторство власного життя», таке розуміння є досить типовим для екзистенціального підходу. Ялом визнає безумовну цінність роботи з відповідальністю в психотерапії, однак ця цінність для нього не виняткова, автор підкреслює: «Для деяких пацієнтів це надзвичайно важко і становить основний тягар терапевтичного завдання: після прийняття ними відповідальності терапевтична зміна настає майже автоматично і без подальших зусиль. інші визнають свою відповідальність швидше, але застряють, і не раз, на інших стадіях терапії» [19]. У своїй книзі «Екзистенціальна психотерапія», автор наводить багато способів і прикладів відходу людини від реальної відповідальності, таких як «уникнення», «перекладання», «заперечення», «компульсивність», перенесення тощо. Прийняття на себе відповідальності, в розумінні Ялома, є необхідною умовою для успішної терапії і повноцінного життя людини. Ялом, ніби резюмуючи роботи своїх попередників, говорить про те, що, незважаючи на всю привабливість свободи, на всю конструктивність ідеї авторства свого життя, відповідальність є страшним фактором. Нездатність або небажання брати на себе відповідальність призводить до різних, іноді деструктивних змін в психічному і фізичному здоров'ї людини

Висновки. Проблематика свободи і відповідальності давно перестала існувати тільки в межах філософської категорії. Поняття відповідальності щільно увійшло як в науковий психологічний світ, так і в психотерапію, і в повсякденний побут людини, тим самим,

ставши не просто недовирішеним науковим питанням, але і питанням виживання, питанням самореалізації і самоактуалізації кожної окремої людини. Проведений теоретичний аналіз проблематики відповідальності дозволяє зазначити, що в переважній більшості зарубіжних наукових психологічних студій, відповідальність розглядається як: соціальна якість, особистісна риса, почуття, відношення, екзистенційна даність, «центр» внутрішньої саморегуляції тощо. Проте, наукове психологічне співтовариство досі не прийшло до єдиного розуміння визначення відповідальності. Розгляд феномена відповідальності здійснюється в усіх сучасних напрямках психології, проте, розуміння цього поняття помітно різниться в залежності від контексту розгляду і предмету дослідження. Вивчення відповідальності у контексті певної життєвої ситуації людини, а саме, як конкретного психологічного феномена в ситуації вибору, є необхідним не тільки для вирішення суто наукових і методологічних завдань, а й для вирішення конкретних кейсів в практичній і прикладній психології.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ананьев Б. Личность, субъект деятельности, индивидуальность / Б. Ананьев. М.: Директ-Медиа, 2008. 134 с
2. Анцыферова Л.И. Связь морального сознания с нравственным поведением человека (по материалам исследований Лоуренса Колберга и его школы) // Психологический журнал, 1999. № 3. Т. 20.
3. Бандура А. Теория социального научения. СПб: Евразия, 2000. 320 с.
4. Дементий Л.И. Ответственность личности как свойство субъекта жизнедеятельности: дис. ... докт. психол. наук. Москва, 2005. 357 с.
5. Леонтьев Д. Феномен ответственности: между недержанием и гиперконтролем // Экзистенциальное измерение в консультировании и психотерапии. Т. 2. Бирштонас; Вильнюс: ВЕАЭТ, 2005. С. 7-22.
6. Маслоу А. Мотивация и личность/ Перевод А.М. Татлыбаевой Abraham H. Maslow. Motivation and Personality (2nd ed.) N.Y.: Harper & Row, 1970; СПб.: Евразия, 1999. 478 с
7. Муздыбаев К. Психология ответственности / Под ред. В.Е. Семенова. Изд. 2-е, доп. М., 2010. 248 с
8. Мэй Р. Любовь и воля/ перев. О.О. Чистяков, А.П. Хомик. М.: Рефл-бук, 1997. 384 с
9. Мясичев В. Н. Личность и неврозы. Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1960. 428 с.
10. Перлз Фредерик С., Пауль Гудмен, Ральф Хэфферлин Практикум по гештальттерапии: пер. с англ. СПб., издательство "Петербург-XXI век", 1995. 448 с.
11. Роджерс К. Становление личности. Взгляд на психотерапию. М.: "Прогресс", 1994. 251 с
12. Салливан Гарри Стэк. Интерперсональная теория в психиатрии/ Пер. с англ. О. Исаковой. СПб.: Ювента, 1999. 347 с.

13. Франкл В. Человек в поисках смысла. М.: Прогресс, 1990. 368 с.
14. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я». М.: Азбукаклассика. – 192 с.
15. Фромм Э. Бегство от свободы/перев. Г. Швейник. Москва: Академический проект, 2008. 256 с
16. Фромм. Э. Гуманистический психоанализ/ сост. и общ. ред. В.М. Лейбина. СПб.: Питер, 2002. 544 с
17. Хелкама К. Моральное развитие и личность. Психология личности и образ жизни. – М.: Наука, 1987. 27-30 с
18. Хорни К Невроз и личностный рост. Борьба за самоосуществление. СПб.: Восточно-Европейский институт психоанализа и БСК, 1997
19. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия. М.: РИМИС, 2008. 608 с
20. Auhagen A. E., Bierhoff H.-W. Responsibility – The many faces of a social phenomenon. London: Routledge, 2001. 202 p.
21. Bacon C. S. Being held responsible versus being responsible. *The Clearing House*. 1991. Vol. 64. P. 395-398.
22. Bayertz K. Eine kurze Geschichte der Herkunft der Verantwortung. *Verantwortung* / K. Bayertz (Ed.). Darmstadt: Wiss. Buchges, 1995. S. 3–71.
23. Berkowitz L., Daniels L. R. Responsibility and dependency. *Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1963. №66(5). P.429–436. doi: 10.1037/h0049250
24. Bierhoff H. W. Skala der sozialen Verantwortung nach Berkowitz und Daniels: Entwicklung und Validierung. *Diagnostica*. 2000. № 46(1). S.18–28. doi: 10.1026//0012-1924.46.1.18
25. Bierhoff H. W. Verantwortungsbereitschaft, Verantwortungsabwehr und Verantwortungszuschreibung. *Verantwortung* / K. Bayertz (Ed.). Darmstadt: Wiss. Buchges, 1995 S. 217 – 240.
26. Deci E.L. and Ryan R. M. A motivational approach to self: integration in personality // Nebraska symposium on motivation 1990. Volume 38. University of Nebraska Press. Lincoln and London, 1991.
27. Del Schalock H. Student progress in learning: Teacher responsibility, accountability, and reality. *Journal of Personnel Evaluation in Education*. 1998. № 12(3). P 237–246. doi: 10.1023/A:1008063126448
28. Fischman W., DiBara J. A., Gardner H. (2006). Creating good education against the odds. *Cambridge Journal of Education*. 2006. №36(3) P. 383–398. doi: 10.1080/03057640600866007
29. Grotlüschen A. Verantwortung und Verantwortungsabwehr bei der Zusammenarbeit mit bildungsfernen Schichten. *Verantwortungsdidaktik: Zum didaktischen Ort der Verantwortung in Erwachsenenbildung und Weiterbildung* / H. Pätzold (Ed.). Baltmannsweiler: SchneiderVerlag Hohengehren, 2008. S. 95–112.
30. Guskey T. R. Differences in teachers' perceptions of personal control of positive versus negative student learning outcomes. *Contemporary Educational Psychology*. 1982. №7(1). P. 70–80. doi: 10.1016/0361-476X(82)90009-1
31. Hamilton L. Who is responsible? Toward a social psychology of responsibility attribution. *Social Psychology*. 1978. № 41(4). P. 316-328. doi: 10.2307/3033584
32. Höffe O. Verantwortung. *Lexikon der Ethik* / O. Höffe (Ed.). München: Beck, 2008. S. 326–327.
33. Kammerl R. Divergente Verantwortungs zuschreibungen als Problemfeld beruflicher Aus- und Weiterbildung. *Verantwortungsdidaktik: Zum didaktischen Ort der Verantwortung in Erwachsenenbildung und Weiterbildung* / H. Pätzold (Ed.). Baltmannsweiler: SchneiderVerlag Hohengehren, 2008. S. 31 – 48.
34. Lauer mann F., Karabenick S. Taking teacher responsibility into account(ability): Explicating its multiple components and theoretical status. *Educational Psychologist*. 2011. № 46(2). P. 122-140. doi: 10.1080/00461520.2011.558818
35. Lenk H. Zwischen Wissenschaft und Ethik. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992. 307s.
36. Lenk H., Maring M. Types of Responsibility and Responsibility Conflicts in Science and Technology: An Analysis of Codes and Ethics and Responsibility Problems in Engineering. *Argumentos de Razón Técnica*. 1999. № 2. P. 51-68.
37. Lenk H., Maring M. Verantwortung – Normatives Interpretationskonstrukt und empirische Beschreibung. *Ethische Norm und empirische Hypothese* / L. H. Eckensberger (Ed.). Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1993. S. 222–243.
38. May R. Psychology and the Human Dilemma. Princeton: Van Nostrand, 1967. P. 168-181
39. Müller F. Verantwortung für sich selbst übernehmen: Arbeitsmotivation und Spielräume im Berufsalltag. *Pädagogik*. 2009. № 61(10). № 32–33.
40. Rose J., Medway F. Teacher locus of control, teacher behaviour and student behaviour as determinants of student achievement. *Journal of Educational Research*. 1981. №74(6). P. 375–381.
41. Ryan R., Deci E. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*. 2000. № 55(1). P 68–78. doi: 10.1037/0003-066X.55.1.68
42. Weiner B. Judgments of responsibility: A foundation for a theory of social conduct. New York: Guilford Press, 1995. 301p.
43. Werner M. Verantwortung. Handbuch Ethik / M. Düwell (Ed.). Stuttgart, Weimar: Metzler, 2006. S. 541 – 548.